

Пузирьов М. С.,

кандидат юридичних наук, головний науковий співробітник
науково-дослідного центру з питань діяльності органів та установ
Державної кримінально-виконавчої служби України
Академії Державної пенітенціарної служби

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗАСТОСУВАННЯ ПРОГРЕСИВНОЇ СИСТЕМИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИГЛЯДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК В УКРАЇНІ ТА НОРВЕГІЇ

Анотація. У статті наведено порівняльний аналіз застосування прогресивної системи виконання покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк в Україні та Норвегії. Установлено, що з трьох форм прогресивної системи виконання покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, що наявні в Україні (зміна умов тримання засуджених до позбавлення волі, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання), у Норвегії застосовуються лише дві – зміна умов тримання засуджених до позбавлення волі й умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.

Ключові слова: позбавлення волі на певний строк, прогресивна система, виправлення, зарубіжний досвід.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку вітчизняної юриспруденції актуальність проведення порівняльних досліджень у сфері кримінально-виконавчого права зумовлена стрімкими процесами реформування кримінально-виконавчої системи України (у зв'язку з ліквідацією 18 травня 2016 р. Державної пенітенціарної служби України [1] і передачею її повноважень Міністерству юстиції України [2]) і вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства, зокрема в частині адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів [3]. Ці поступальні тенденції потребують відповідного наукового обґрунтування, зокрема проведення всебічних порівняльно-правових досліджень із пенітенціарної проблематики.

Одним із таких напрямів, поставлених на порядок денний вітчизняною пенітенціарною наукою, є проблема застосування прогресивної системи виконання покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, яка корелює не лише з досягненням мети виправлення й ресоціалізації засуджених, а й запобігання вчиненню ними нових злочинів, як під час відбування покарання, так і після звільнення. У силу того, що проблеми виправлення й ресоціалізації засуджених в аспекті застосування прогресивної системи виконання покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк властиві не лише Україні, а й більшості цивілізованих зарубіжних країн, вони можуть підлягати функціональному порівнянню [4, с. 131].

Теоретичною основою написання статті стали праці вітчизняних і зарубіжних учених, присвячені порівняльно-правовим засадам виконання та відбування покарань, застосування прогресивної системи виконання покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк. Серед них праці К.А. Автухова, З.А. Астемірова, Л.В. Багрій-Шахматова, С.Л. Бабаяна, В.А. Бадири, О.М. Бандурки, І.Г. Богатирьова, О.І. Богатирьової, І.В. Бод-

нара, Є.М. Бодюла, М.Л. Грекова, В.І. Гуржія, Т.А. Денисової, О.М. Джужі, В.О. Жабського, Ю.В. Калініна, В.В. Кареліна, О.Г. Колба, Н.В. Коломієць, В.Я. Конопельського, О.М. Кривсуна, В.О. Меркулової, М.П. Мелентьєва, І.С. Михалко, Г.О. Радова, А.Ф. Сизого, А.Х. Степанюка, М.О. Стручкова, В.М. Трубнокова, М.І. Хавронюка, С.В. Царюка, Ю.В. Шинкарьова, О.О. Шкути, В.П. Шупілова, Д.В. Ягунова, І.С. Яковець та ін.

Названі вчені зробили вагомий внесок у вирішення проблем пенітенціарної теорії й практики, проте недостатньо розробленими залишаються порівняльно-правові аспекти виконання покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах, зокрема, що стосуються застосування прогресивної системи виконання покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк. Зважаючи на вимоги до обсягу наукової статті, нами буде здійснено порівняльний аналіз застосування прогресивної системи виконання покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк на основі кримінально-виконавчого законодавства двох країн – України та Норвегії.

Метою статті є порівняльний аналіз застосування прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та Норвегії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним нормативно-правовим актом, що регламентує виконання покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк у Норвегії, є Закон «Про виконання покарань» («The Execution of Sentences Act») [5], який був прийнятий 18 травня 2001 р. і набрав чинності з 1 березня 2002 р. Реалізація кримінально-виконавчої політики через виконання покарань та інших заходів кримінально-правового характеру в Норвегії покладена на Виправну службу (Службу тюрем і пробачії), яка є агенцією в складі Міністерства юстиції та громадської безпеки [6].

Аналіз кримінально-виконавчого законодавства Норвегії дав можливість установити, що на підставі ч. 1 ст. 10 Закону «Про виконання покарань» тюрми поділяються на три види:

- закриті (з високим рівнем безпеки);
- відкриті (з більш низьким рівнем безпеки);
- так звані «перехідні» тюрми («halfway house»).

Крім того, ч. 1 ст. 10 названого Закону передбачає такі форми виконання покарання у вигляді тюремного ув'язнення та спеціальних заходів кримінально-правового характеру:

- за межами тюрми в порядку, передбаченому ст. 16;
- застосування умовно-дострокового звільнення в порядку, передбаченому ч. 2 ст. 43.

Також ч. 2 ст. 10 Закону передбачає, що в тюрмах із високим рівнем безпеки можуть створюватися відділення з особливо високим рівнем безпеки [5, с. 4].

Ст. 11 Закону Норвегії «Про виконання покарань» регламентує підстави й порядок направлення засуджених до закритих і відкритих тюрем. Так, Виправна служба має одразу направляти засудженого до тюрми з високим рівнем безпеки, якщо на підставі цього Закону не прийняте інше рішення. Засуджений має, наскільки це доцільно й практично можливо, відбувати покарання поблизу свого місця проживання (ч. 1).

Відповідно до ч. 4 ст. 11 цього Закону, якщо засудженому призначено покарання у вигляді тюремного ув'язнення на строк до 2 років, Виправна служба має розглянути питання про те, чи може засуджений одразу бути направлений до тюрми з більш низьким рівнем безпеки. Рішення про направлення до такої тюрми не може бути прийнято, якщо це суперечить меті покарання або міркуванням безпеки, або якщо є підстави вважати, що засуджений спробує ухилитися від відбування покарання. В особливих випадках до тюрми з більш низьким рівнем безпеки можуть направлятися засуджені, яким призначено покарання у вигляді тюремного ув'язнення на строк більше 2 років.

Згідно з ч. 5 ст. 11 Закону Виправна служба має розглянути питання про те, чи може засуджений до тюремного ув'язнення на строк до 1 року одразу бути направлений до «перехідної» тюрми («halfway house»). Під час прийняття такого рішення аналогічно діє норма другого речення ч. 4 цієї статті. Особливий порядок направлення стосується й неповнолітніх засуджених. Так, відповідно до ч. 6 ст. 11 Закону Норвегії «Про виконання покарань» щодо кожного засудженого молодше 18 років Виправною службою має бути розглянуто питання про те, чи може засуджений одразу бути направлений до тюрми з більш низьким рівнем безпеки або до «перехідної» тюрми («halfway house») [5, с. 4].

На підставі викладеного можемо узагальнити, що кримінально-виконавче законодавство України [7], порівняно з Норвегією, передбачає більший (окрім строку призначеного покарання) обсяг підстав направлення засуджених до виправних колоній за рівнями безпеки (ч. 2 ст. 18 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України)). Неповнолітні, засуджені до покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, в імперативному порядку (на підставі ст. 19 КВК України) направляються для відбування покарання до виховних колоній. Крім того, аналіз норвезького досвіду виконання покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк дав можливість виявити таку специфічну форму організації установ виконання покарань, як «перехідна» тюрма («halfway house»).

Нами встановлено, що так звані «перехідні» тюрми («halfway house») схожі на звичайні гуртожитки, тому вони часто називаються «перехідне житло». Воно розташовується в містах, засуджені ходять на роботу, а ввечері повертаються до установи; навчання відбувається за межами тюрми. Перехідне житло – це створення таких умов відбування покарання, що ставлять за мету зменшення контрасту між тюрмою й волею [8, с. 27, 29].

Краще зрозуміти правову природу норвезьких установ виконання покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк (порівняно з вітчизняними установами) дає можливість аналіз норм Закону Норвегії «Про виконання покарань» щодо переведення засуджених до тюрми з менш суворим режимом.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 15 Закону Норвегії «Про виконання покарань» засуджені з відділення з особливо високим рівнем безпеки можуть бути переведені до тюрми з високим рівнем безпеки, якщо це не суперечить вимогам безпеки й нема підстав вважати, що засуджений буде ухилитися від відбування

покарання. Виправна служба має не рідше, ніж раз на 6 місяців, розглядати питання про можливість переведення засуджених із відділення з особливо високим рівнем безпеки до тюрми з високим рівнем безпеки.

На підставі ч. 2 ст. 15 після відбуття частини строку покарання в тюрмі з високим рівнем безпеки засуджений може бути переведений до тюрми з більш низьким рівнем безпеки. Засуджений не може бути переведений, якщо переведення суперечить меті покарання чи вимогам безпеки, або якщо є підстави вважати, що засуджений буде ухилитися від відбування покарання. Адміністрація тюрми має розглянути питання про можливість переведення до тюрми з більш низьким рівнем безпеки, коли залишається один рік до умовно-дострокового звільнення засудженого.

Згідно з ч. 3 ст. 15 цього Закону після відбуття частини строку покарання в тюрмі з високим або більш низьким рівнем безпеки засуджений може бути переведений до «перехідної» тюрми («halfway house»). Засуджений не може бути переведений, якщо переведення суперечить меті покарання чи вимогам безпеки, або якщо є підстави вважати, що засуджений буде ухилитися від відбування покарання. Переведення має сприяти досягненню позитивних змін і запобіганню новим злочинам [5, с. 5].

На підставі викладених положень щодо класифікації норвезьких тюрем за рівнями безпеки можемо встановити, що:

- а) норвезьким відділенням з особливо високим рівнем безпеки відповідають вітчизняні приміщення камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки;
- б) тюрмам із високим рівнем безпеки – звичайні жилі приміщення виправних колоній максимального рівня безпеки;
- в) норвезьким тюрмам із більш низьким рівнем безпеки відповідають вітчизняні виправні колонії середнього рівня безпеки та виправні колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання;
- г) найближчим аналогом норвезьких «перехідних» тюрем («halfway house») є такі вітчизняні установи, як виправні колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, дільниці соціальної реабілітації виправних колоній середнього рівня безпеки та мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, дільниці соціальної адаптації виховних колоній, а також кримінально-виконавчі установи відкритого типу (виправні центри).

При цьому суттєво відрізняється порядок переведення засуджених до місць позбавлення волі в Норвегії порівняно з тим, що має місце в Україні, зокрема:

- по-перше, відповідно до ч. 1 ст. 101 КВК України засуджені, які стають на шлях виправлення, переводяться з приміщень камерного типу в звичайні жилі приміщення колонії максимального рівня безпеки або в колонію середнього рівня безпеки (курсив наш – М. П.). У Норвегії, згідно з ч. 1 ст. 15 Закону «Про виконання покарань», засуджені з відділення з особливо високим рівнем безпеки можуть бути переведені до тюрми з високим рівнем безпеки (курсив наш – М. П.). Також, як бачимо, різняться підходи законодавця до визначення правової природи зазначених переведень: в Україні це право засуджених, у Норвегії – законний інтерес. Відмінність указаних переведень простежується й щодо строків: в Україні – після фактичного відбуття не менше однієї четвертої призначеного судом строку покарання, у Норвегії питання про можливість переведення засуджених розглядається не рідше, ніж раз на 6 місяців;

- по-друге, у Норвегії засуджений може бути переведений до тюрми з більш низьким рівнем безпеки, коли до умовно-до-

строкового звільнення йому залишається один рік. При цьому норвезький законодавець не визначає, що ж таке «більш низький рівень безпеки». Натомість в Україні щодо максимального рівня безпеки «більш низькими» є середній і мінімальний рівні. Також український законодавець під час вирішення вказаного питання не робить прив'язки до дати умовно-дострокового звільнення, а визначає частину строку покарання, який має відбуватися засуджений, аби до нього було застосоване переведення, передбачене ч. 1 ст. 101 КВК України;

– по-третє, щодо переведень засуджених, передбачених ч. 3 ст. 15 Закону Норвегії «Про виконання покарань», то в цій країні засуджені можуть бути переведені до «перехідних» тюрем як із тюрем із високим рівнем безпеки, так і з установ із більш низьким рівнем безпеки. При цьому, як нами вже зазначалося вище, норвезьким «перехідним» тюрем в Україні відповідають виправні колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, а також дільниці соціальної реабілітації виправних колоній середнього рівня безпеки та мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання. Водночас вітчизняне кримінально-виконавче законодавство не передбачає «перестрибування» з максимального рівня безпеки одразу на мінімальний або на дільницю соціальної реабілітації в межах середнього рівня. Більше того, вважаємо недоглядом норвезького законодавця те, що ч. 3 ст. 15 Закону «Про виконання покарань» не встановлює частину строку покарання, після відбуття якого засуджений може бути переведений до «перехідної» тюрми. За цим напрямом кримінально-виконавче законодавство України є більш деталізованим і таким, що, на відміну від норвезького, зменшує для адміністрації установ виконання покарань можливість зловживати повноваженнями.

Отже, порівняльно-правовий аналіз інституту переведення до тюрми з менш суворим режимом (передбаченого ст. 15 Закону Норвегії «Про виконання покарань») і вітчизняного інституту зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі (ст. ст. 100, 101 КВК України) надав можливість дійти таких висновків-узагальнень:

1) в Україні переведення засуджених до позбавлення волі в частині пом'якшення режиму є правом засуджених, у Норвегії – законним інтересом;

2) кримінально-виконавче законодавство України більшою мірою деталізує формальну підставу застосування таких переведень (відбуття засудженим визначеної частини строку покарання);

3) простежується відмінність щодо визначення підстави застосування зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі в частині пом'якшення режиму, а саме: в Україні це досягнення засудженим ступеня виправлення «стає на шлях виправлення», у Норвегії – оцінка ризику й потреб засудженого.

Щодо вітчизняного інституту прогресивної системи у формі заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (коли покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк замінюється покаранням у вигляді обмеження волі, і засуджений переводиться з виправної колонії до виправного центру), відзначаємо відсутність аналогу таких дій у Норвегії через те, що система покарань цієї скандинавської країни не передбачає покарання у вигляді обмеження волі.

Щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, то ця форма прогресивної системи застосовується як в Україні, так і в Норвегії. Водночас нами виявлено низку відмінностей за цим напрямом. Зокрема, умовно-дострокове звільнення за законодавством Норвегії (ч. 1 ст. 42 Закону «Про

виконання покарань») надається після відбуття 2/3 строку покарання (не менше 60 днів), включаючи строк попереднього ув'язнення. Перешкодою своєчасній реалізації зазначеного законного інтересу засудженого є порушення умов відбування покарання та ризик учинення нового злочину протягом іспитового строку (ч. 5 ст. 42 Закону). Ч. 1 ст. 43 передбачає, що передумовою умовно-дострокового звільнення є невчинення звільненим нового злочину протягом іспитового строку. Також названий Закон містить норму щодо тривалості іспитового строку, він закінчується тоді, коли закінчилося б відбування призначеного покарання, якби воно відбувалося повністю (ч. 8 ст. 42 Закону) [5, с. 14].

Таким чином, підстави умовно-дострокового звільнення за законодавством Норвегії істотно відрізняються від тих, що передбачені вітчизняним законодавством. Зокрема, щодо формальної підстави (строку відбуття покарання), то вона за норвезьким законодавством не диференціюється залежно від тяжкості вчиненого злочину, форми вини та особи засудженого, як це має місце за ч. 3 ст. 81 КК України. А от матеріальна підстава умовно-дострокового звільнення визначена дещо в іншому аспекті порівняно з вітчизняним законодавством. Так, якщо за ч. 2 ст. 81 КК України підставою умовно-дострокового звільнення є виконання позитивного обов'язку (тобто сумлінна поведінка й ставлення до праці), то за законодавством Норвегії – негативного обов'язку (тобто утримання від порушення умов відбування покарання). На нашу думку, такий порядок не може бути сприятливий вітчизняною системою кримінальної юстиції, оскільки не стимулюється виконання позитивного обов'язку засудженого у формі сумлінної поведінки й ставлення до праці.

Крім того, у Норвегії, порівняно з Україною, відрізняється й суб'єкт прийняття рішення про звільнення особи від відбування покарання умовно-достроково. Якщо в Україні прийняття остаточного рішення є прерогативою суду, то в Норвегії, як встановлено дослідниками, таке рішення приймає директор тюрми [9, с. 214].

Висновки. Таким чином, порівняльний аналіз застосування прогресивної системи виконання покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк в Україні та Норвегії дав можливість виокремити такі відмінності:

1) із трьох форм прогресивної системи виконання покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, що наявні в Україні (зміна умов тримання засуджених до позбавлення волі, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання), у Норвегії застосовуються лише дві – зміна умов тримання засуджених до позбавлення волі й умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Відсутність у Норвегії такої форми прогресивної системи, як заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (коли покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк замінюється покаранням у вигляді обмеження волі, і засуджений переводиться з виправної колонії до виправного центру), пояснюється тим, що система покарань цієї скандинавської країни не передбачає покарання у вигляді обмеження волі;

2) різняться підходи законодавця до визначення правової природи зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі в частині пом'якшення режиму: в Україні це право засуджених, у Норвегії – законний інтерес;

3) простежуються відмінності щодо визначення формальної та матеріальної підстав застосування зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі й умовно-дострокового звільнення від відбування покарання;

4) різняться суб'єкти прийняття рішення про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання; якщо в Україні прийняття остаточного рішення є прерогативою суду, то в Норвегії таке рішення приймає директор тюрми.

Література:

1. Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції : постанова Кабінету Міністрів України від 18 травня 2016 р. № 343 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249066305>.
2. Питання Міністерства юстиції : розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2016 р. № 697-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249357900>.
3. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів : Закон України від 8 квітня 2014 р. № 1186-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 23. – Ст. 869.
4. Пузырьов М.С. Види досліджень у порівняльному кримінально-виконавчому праві / М.С. Пузырьов // Проблеми реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : матеріали науково-практичних семінарів ; гол. ред. О.І. Олійник. – Чернігів : Чернігівський юридичний коледж Державної пенітенціарної служби України, 2013. – С. 128–132.
5. Act relating to the execution of sentences etc. (The Execution of Sentences Act). – 19 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://img3.custompublish.com/getfile.php/2018208.823.ytdxsvbtbe/Straffegjennomforingsloven+engelsk.pdf?return=www.kriminalomsorgen.no>.
6. Norway // World Prison Brief data [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.prisonstudies.org/country/norway>.
7. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 3–4. – Ст. 21.
8. Богунов С.О. Пенітенціарні системи України та Норвегії: порівняльно-правовий аналіз : [посібник] / С.О. Богунов., І.М. Копотун, М.С. Пузырьов. – К. : Державна пенітенціарна служба України, 2012. – 52 с.
9. Жабский В.А. Наказания по уголовному законодательству зарубежных стран: теоретико-прикладное исследование : дисс. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / В.А. Жабский. – Рязань, 2011. – 416 с.

Пузырьов М. С. Сравнительный анализ применения прогрессивной системы исполнения наказания в виде лишения свободы на определенный срок в Украине и Норвегии

Аннотация. В статье дан сравнительный анализ применения прогрессивной системы исполнения наказания в виде лишения свободы на определенный срок в Украине и Норвегии. Установлено, что из трех форм прогрессивной системы исполнения наказания в виде лишения свободы на определенный срок, имеющихся в Украине (изменение условий содержания осужденных к лишению свободы, замена неотбытой части наказания более мягким, условно-досрочное освобождение от отбывания наказания), в Норвегии применяются только две – изменение условий содержания осужденных к лишению свободы и условно-досрочное освобождение от отбывания наказания.

Ключевые слова: лишение свободы на определенный срок, прогрессивная система, исправление, зарубежный опыт.

Puzyrov M. Comparative analysis for implementation of progressive system while executing imprisonment for a fixed term in Ukraine and Norway

Summary. The article presents a comparative analysis for implementation of progressive system while executing imprisonment for a fixed term in Ukraine and Norway. The author has made a conclusion that penitentiary law and practice in Ukraine have three forms of progressive system while executing imprisonment for a fixed term (the change of conditions for serving imprisonment, the replacement of an unserved part of punishment to more lenient type of punishment, conditional release). While in Norway, there are only two forms of progressive system while executing imprisonment for a fixed term – the change of conditions for serving imprisonment and conditional release.

Key words: imprisonment for a fixed term, progressive system, correction, foreign experience.